

Kun peili on vino – pseudoarkeologia menneisyyden vääristäjänä

Tuula Kokkonen

Garrett G. Fagan (ed.): *Archaeological Fantasies. How pseudoarchaeology misrepresents the past and misleads the public*. Routledge 2006, 416 s.

Jos ”historia on vieras maa”, matkanjärjestäjien tasossa esiintyy suurta vaihtelua. Monet menneisyydestä kiinnostuneet ihmiset päätyvät faktojen sijaan pseudoarkeologiselle mielikuvitusmatkalle, varsinkin kun sen toimittamat matkaoppaat pyrkivät tietoisesti hämärtämään faktan ja fiktion erottamisen rajaa.

Tähän aiheeseen tarttuu G. G. Faganin toimittama teos, joka ei herkuttele mysteerien ratkaisuille, vaan on karumpaa luettavaa pseudoarkeologian anatomiaa. Teoksen esipuheessa Colin Renfrew esittää syvän huolensa siitä, kuinka pseudoarkeologia käyttäessään väärin arkeologista todistusaineistoa vie pohjaa tieteelliseltä arkeologialta, joka on ainoa välineemme yrittäessämme vastata tärkeisiin kysymyksiin ihmiskunnan menneisyydestä. Tiedon vääristä-

misen motiivit liittyvät usein yleisön huomion saamiseen, kaupallisuuteen tai poliittis-uskonnolliseen tarkoitushakuisuuteen.

Pseudoarkeologian ulkopuolelle teoksessa sen sijaan sijoitetaan arkeologipioneerien myöhemmin vääriksi osoittautuneet tutkimustulokset, tiedemiesten huijaamiseksi tehdyt akateemiset väärennökset (esim. Piltdownin ihminen), tieteen popularisointi tai arkeologian tieteensisäiset oppikiistat. Myös hieman spekulatiivisemmat, relativistisen siiven postprosessualistit ja tulkitsevan arkeologian edustajat Renfrew lukee pseudoarkeologian ulkopuolelle.

Rajanvetoa

Teos jakaantuu kolmeen osaan, joista ensimmäisessä selvitetään pseudoarkeologiaa ilmiönä, toisessa osassa esitellään viisi tapauskuvausta ja kolmannessa osassa pseudoarkeologia liite-

Nic Flemmingin artikkelissa valotetaan moninaisia kulttuurisia ja psykologisia syitä pseudoarkeologian suosioon mediassa ja yleisön keskuudessa. Pseudotieteestä tekee yleisön kannalta faktatietoa tehokkaammin omaksuttavan muun muassa sen tapa sotkea kommunikaation yleisiä konventioita (luotettavalle tieteellisen tiedolle ominaisen jargonin ja fiktiivisen draaman esittämistavan yhdistäminen), tunteisiin vetoava teleologisuus tai uskonnolliselle ajattelulle ominaisten intuitionvastaisten elementtien tai ylikuonnollisten toimijoiden käyttö. Pseudoarkeologien retoriselle strategialle on ominaista, että alun retorisina kysymyksiä esitetyt mahdollisuudet muuttuvat kuvauksen edetessä tosiasioiksi kuin itsestään. Toiveajattelun mukainen ”näin olisi voinut olla” riittääkin usein perusteluksi pseudoarkeologille sellaisenaan. Loch Nesisin hirviöstä, Atlantiksesta tai muista fantasioista ei totuuden nimessä edes haluta luopua ja suuri julkisuus sinällään voi tehdä niistä yleisön mielessä totta.

Koska pseudoarkeologia ei pysty pyydettäessä loogisesti perustelemaan oletuksiaan tai esittämään puolustukseen luotettavia todisteita (nehan sijaitsevat niin vaikeakulkuisissa paikoissa: merenpohjassa, jäätiköiden alla tai ulkoavaruudessa), se käy vastahyökkäykseen esittämällä tieteellisen arkeologian norsunluutorniinsa jähmettyneenä sovinnaisena ja autoritaarisena instituutiona, joka ylimielisesti pitää kiinni vallastaan tai yrittää pimittää yleisöltä totuutta. Substanssin tasolla käytävän keskustelun sijaan pseudotieteilijöiden argumentointi saa usein poliittisia sävyjä. Syntyy Daavid–Goljat-asetelma, jossa yleisö saattaa hyvinkin osoittaa sympatiaansa marginaaliin jäävälle, vaihtoehtoista näkemystä esiintuovalle ja vapaustaistelijana esiintyvälle Daavidille. Arkeologien vastareaktio pseudoarkeologiaan on yleensä turhautunut vaikeneminen.

Pseudoarkeologian suosiota ja suuren yleisön odotuksia mullistavista löydöistä selittää myös arkeologian oma historia ja löytöjen esilletuontitapa glamorisoituine sankareineen. Toisinaan arkeologit itse myötäväikuttavat pseudoarkeologian leviämiseen puhumalla menneisyyden mysteereistä ja aarteista julkisuudessa tai tehdäkseen vaikutuksen rahoittajiin. Kenttätyössä vastaan tuleva arkeologinen aineisto voi yllättää, ylittää tai pettää ennako-odotuksemme. Sensaatiomaisimmat löydöt arkeologien silmissä (esim. viljanjyvät) ovat yleisön mielestä monesti arkisia ja mitättömiä. Erääksi tärkeäksi keinoksi taistelussa pseudoarkeologiaa vastaan kirjassa esitetäänkin näiden todellisten löytöjen merkittävyyden

esiintuomista yleisölle popularisoinnin ja narratiivien avulla. Arkeologit ovat varovaisia kannanotoissaan ja arkeologiset tutkimustulokset voivat jäädä joiltakin osin epävarmoiksi ja nostaa vastausten sijaan esiin vain uusia kysymyksiä, yleisön kannalta vieläpä työläästi omaksuttavassa muodossa. Tällöin syntyy tilaus pseudoarkeologialle, joka teorioiden tiedeyhteisössä koettelemisen sijaan kohdistaa ”vaihtoehtoiset” näkemyksensä (esim. internetissä) suoraan maallikkoyleisölle, jonka on vaikeampi huomata vääristymiä näennäistieteellisen ulkoasun takaa.

Lisäksi pseudoarkeologien yleensä suurisanainen ja suostutteleva esitystapa on psykologisesti vetoava, sen vastaanottaja voi kokea seisovansa suuren mysteerin äärellä, jonka salaisuuden jakamisesta hän nyt pääsee näin osalliseksi. Jälkeenpäin omaa erehtymistä on vaikea myöntää. Valetieteestä vieroittuminen vaatii vastavoimakseen paljon oikeaa, kriittistä tietoa, mutta on mahdollista, kuten Katherine Reecen omakohmainen kuvaus kirjassa kertoo.

Kenneth L. Fenderin artikkelissa puolestaan esitetään tuloksia seurantatutkimuksesta, jossa 20 vuoden ajalta on tutkittu amerikkalaisten opiskelijoiden käsityksiä ihmisen menneisyyttä koskevista oletuksista, lähinnä liittyen Raamatun tai muiden kertomusten historialliseen todenperäisyyteen.

Tapauskuvauksia

Lukuisten esimerkkien lisäksi teoksessa valotetaan pseudoarkeologiaa viiden tapauskuvauksen kautta, jotka liittyvät muun muassa esoteerisen Egyptin ja maya-kulttuurin mystifiointiin sekä pyramidien etsintään Kreikasta. Pseudoarkeologia ei ole aina harmitonta kadonneiden supersivilisaatioiden metsästystä tai fantasiointia ulkoavaruudesta tulleista pyramidien rakentajista. Romanttinen kapinointi tiedettä ja järkeilyä vastaan muuttuu vaaralliseksi yhdistyessään poliittisiin ja uskonnollisiin liikkeisiin, jotka tuottavat oikeasta arkeologiasta itselleen sopivia pseudotieteellisiä versioita ja pakottavat menneisyyden istumaan siitä jo ennalta luomaansa käsitykseen. Bettina Arnoldin artikkelissa tarkastelun kohteena on pseudoarkeologian hyödyntäminen kansallissosialistisen identiteetin ja natsi-myytin rakennusaineena Saksassa.

Tuoreimman esimerkin tästä tarjoaa kelttiläisyyden nousu ja uudelleen elvyttäminen Euroopassa. Arnold arvioi myös *Braveheart*- ja *Indiana Jones* -elokuvien historia- ja arkeologiakuvia, jot-

tään laajempiin yhteyksiin. Peter Kosso pohtii johdannossa arkeologisen tiedon olemusta, subjektiivisuuden kysymystä sekä sitä, mikä tekee jostain oletuksesta uskottavamman tai johtopäätöksestä oikeutetumman kuin toisesta ja kuinka se punnitaan.

Kosso varoittaa naiivista empirismistä arkeologian metodina. Todisteaineisto muodostuu vasta kun arkeologinen data ja teoria kohtaavat toisensa tulkintaprosessissa. Teoreettiseen tietämykseensä nojautuen tutkija huomioi kontekstin olennaisena osana löytöjen tulkintaa. Löytöjen todistusvoimaa määrää myös niiden mielekkyys ja riittävän koherentti sijoittuminen laajempiin yhteyksiin, johdonmukaiseksi osaksi muun tutkimustiedon verkostoa. Edellä mainittujen tekijöiden puute puolestaan kuvaa pseudoarkeologien asenteellista ja metodista eroa tieteelliseen arkeologiaan. Esimerkkinä Kosso esittää tieteelliseen päättelyyn perustuvan selitysmallin Gizan pyramidien rakentajista ja ns. vaihtoheitoisen mallin, Orionin korrelaatioteorian.

Myös Faganin artikkelissa pyritään valotamaan pseudoarkeologiaa ilmiönä ja selvittämään sen rajalinjaa suhteessa tieteelliseen arkeologiaan ja sen metodeihin. Tieteen luonteseen kuuluu erilaisten näkemysten esittäminen ja ajoittain kiivaskin väittely. Arkeologiassakin esiintyy kilpailevia, toisilleen vastakkaisia teoreettisia leirejä, jotka tulkitsevat arkeologiaa aineistoja eri lähestymistavoilla. Pseudoarkeologien tieteelliseen arkeologiaan usein kohdistama syytös sen dogmaattisesta monoliittisuudesta ei siten pidä paikkaansa, koska arkeologia pitää sisällään monenlaisia näkemyksiä. Yhteistä kaikille tieteellisen arkeologian edustajille on kuitenkin materiaalisen aineiston ja sen todistusvoiman ehdoton kunnioitus. Tieteellistä tietoa pidetään kumuloituvana, itseään korjaavana ja (itse)kriittisenä. Tieteellisen arkeologian tunnuspiirre on myös sen avoimuus uusille todisteille, halukkuus uudelleenarvointiin ja päätelmien muuttamiseen sen mukaisesti. Uusien todisteiden löytyminen voi johtaa vanhoista teorioista luopumiseen, toisinaan jopa paradigman muutokseen.

Tiedemiehen jääräpäisesti omasta jo virheelliseksi osoitetusta teoriasta kiinnipitämistä ei pidetä kirjassa pseudoarkeologiana. Fagan arvioi tämän rajan ylittyneen kuitenkin Sir Eric Thompsonin kohdalla, joka voimakkaalla vastustuksellaan, kieltäytymällä luopumasta erheellisestä näkemyksestään ja ottamasta huomioon omaan teoriaan sopimattomia todisteita hidasti maya-hieroglyfien tulkinnan kehitystä sukupol-

ven ajan. Pseudoarkeologia ei siksi rajoitu vain harrastelijoiden outoihin käsityksiin menneisyydestä, vaan on ansa, johon tieteen ammattilainenkin voi langeta, kun oman egon, ideologian tai muun syyn takia sitoutuminen rehelliseen tutkimiseen löystyy.

Atlantis-vitriinien huutokuoro

Toisin kuin voisi luulla pseudoarkeologien mielikuvituksellisia näkemyksiä kuullessaan, todellisesta luovuudesta kertoo oikean arkeologisen tutkimuksen tuottama tietovarannon kasvu. Pseudoarkeologia sen sijaan on tuottamatonta ja ei-etenevää, se polkee paikallaan kierrättäessään yhä uudelleen samoja tarinoita muinaisesta viisaudesta tai jo vanhentuneeksi osoitetuista teorioista. Pseudoarkeologiaa ei siten voida pitää todellisena vaihtoheitoisena arkeologiana, jollaisena se itse yrittää esiintyä, tai ideavarastona, jossa hyvät oletukset vain odottavat tieteen vahvistusta. Oikeat arkeologit asettavat teorianensa koetteille, tunnustavat avoimiksi jääneet kysymykset ja toteavat jos jokin ei täsmää, eivätkä lähde täyttämään tiedon aukkoja toiveajattelulla. Pseudoarkeologit sen sijaan keskittyvät oletuksiensa vahvistamiseen luomalla strategioita puuttuvan tiedon tai todisteiden saamiseksi keinolla millä hyvänsä sekä rakentamaan näistä vetoavia tarinoita. Atlantis ei lakkaa kiehtomasta, mutta jotain pseudoarkeologian menetelmien tehokkuudesta kertoo se, että museoiden Atlantis-osaston vitriinit huutavat edelleen tyhjyyttään.

Pseudoarkeologian tunnuspiirteitä ovat Faganin mukaan muun muassa vanhentuneista lähteistä tai malleista kiinnipitäminen (kuten hyperdiffusionismi tai katastrofismi, joiden pohjalta esitetään dramaattisia, yleisöön vetoavia tarinoita), akateemisuuden mitätöinti tai siihen vetoaminen yli tieteenalojen silloin kun itselle sopii, tiedon systemaattinen ja tarkoitushakuinen valikointi ja vääristely, epämääräiset käsitteet ja spekulointi, virheelliset analogiat, kehäpäätelmät, kontekstin huomiotta jättäminen, myyttien lukeminen tarkkoina historiallisina kuvauksina, yksittäisten anomalioiden nostaminen päätodisteeksi, pakkomielle esoteerisuuteen, muinaisten viestien ja koodien lukeminen kaikenlaisesta materiaalista, esimerkiksi rakennelmien mittasuhteista sekä ennen kaikkea, tieteellisen verifiointin mahdottomuus. Jo perusteellisesti tutkitut kohteetkin pseudoarkeologit esittelevät usein kohteina, joista tiedetään hyvin vähän.

ka esittävät nationalismin motivoimaa aineellisen ja symbolisen todistusvoiman hakemista omille myynteille. Arnold vetää Indiana Jones -elokuvien arkeologikuvauksesta yhteyksiä jopa Bagdadin museoryöstelyyn Irakin sodan aikana.

Kirjan jälkiosa laajenee oman otsikkonsa ulkopuolelle ja käsittelee pseudotieteeseen liittyviä ilmiöitä varsin laajasti, viittauksia löytyy vaihtoehtolääketieteestä New Age'iin, afro- ja indosentrismistä kreationismin älykkään suunnittelun oppiin sekä ekoradikalismiin. Tällä on haluttu korostaa sitä, että pseudoarkeologiaa ei tule ymmärtää irrallisena ilmiönä, vaan se liittyy laajempaan epärationaalisen ajattelun ja pseudotieteiden kenttään. Norman Levitt peräänkuuluttaakin artikkelissaan valistusajan rationaalisuuden palauttamista kunniaan nykyistä irrationaalisuutta suosivan ilmapiiirin vastalääkkeeksi. Christopher Halen artikkelissa kuvataan pseudoarkeologin kohtaamisen problematiikkaa tv-dokumentin tekemisen yhteydessä.

Sokal vs. posthuuhaa

Alan D. Sokalin artikkelissa puolestaan otetaan vahvasti kantaa pseudotieteiden ja postmodernismin väliseen yhteyteen. Sen mukaan postmodernismin hyökkäys tieteen universaalisuutta ja objektiivisuutta vastaan voi heikentää tieteellisen ajattelun älyllisiä ja moraalisia perusteita ja tasoittaa näin tietä pseudotieteille. Postmodernismi on skeptistä vakiintunutta valtavirtatieteellisyyttä kohtaan: sen mukaan tiede ja tieto ovat muuttuvia ja arvolatautuneita, sosiaalisia, kulttuurisia tai älyllisiä konstruktioita. Rationaalien päättelyn ja todellisuuden hahmottamisen perusteet ovat siis kulttuurisidonnaisia ja oletukset ja päätelmät muuttuvat sen mukaisesti.

Tiedon perusteet ovat tulleet vuosien myötä yhä relativistisemmiksi. Miksi vaivautua tarkistamaan tai tutkimaan asioita, jos objektiivisuus on illuusio ja kaikki ovat lopulta vain mielipideasioita? Tiedekin on vain yksi totuus ja kertomus muiden joukossa. Myytit ja muut vaihtoehtoiset näkemykset ovat sen kanssa yhtä valideja, toisin sanoen faktan ja fiktion välillä ei ole selvää eroa, jos kaikki näkemykset ovat yhtä oikeutettuja. Postmodernistinen retoriikka voi siis Sokalin mukaan toimia savuverhona huonolle tutkimukselle ja tulkinnalle ja auttaa legitimoimaan empiirisesti kestävämpiä näkemyksiä. Looginen ja empiirinen tiede rajoittaa vapauttamme ja fantasioitamme, emme voi pitää totena kaikkea mitä haluaisimme. Sokal pohtii, onko pseudotiede la-

jillemme luonnollisempi ajattelutapa, koska tieteellisen ajattelun ylläpitäminen vaatii jatkuvaa emotionaalista ja älyllistä ponnistelua toiveenmukaista tai teleologista ajattelua vastaan.

Tieteellinen metodi suodattaa oikeat oletukset vääristä. Kun tämä suodatin poistetaan tai sitä heikennetään kieltämällä, ettei ole objektiivista tapaa arvioida tietoa, päästetään pseudotiede sisään. Eräänä esimerkkinä Sokal tuo esiin hindunationalistisen tieteenkäsityksen ja sen mukaisen indosentrisen historian uudelleenkirjoituksen. Postkolonialistisen lähestymistavan mukaisesti se vapauttaa Intian länsitieteen reduktionistisesta pakkopaidasta yhdistäessään tieteelliseen ajatteluun piirteitä paikallisen kansantiedon perinteestä ja uskonnollisesta spirituaalisuudesta. Käytännössä tämä näkyy muun muassa siinä, että neutraali arkeologinen ja historian tutkimus on monilla alueilla Intiaa käynyt nykyisin mahdottomaksi, koska tutkimuksen täytyy noudattaa virallisen politiikan oppia hindulaisesta maailmankatsomuksesta.

Fakta Homma

Pseudoarkeologian ja tieteellisen arkeologian välille on kirjassa haluttu tehdä selvä ero, vaikka eräässä luvussa tuodaan esiin ajatus myös eräänlaisesta jatkumosta, johon erilaiset lähestymistavat sijoittuisivat. Arkeologian tieteenalan sisäisiin näkemyseroihin kirjassa ei ole haluttu puuttua, vaikka arkeologian kentän sisälläkin käydään toisinaan keskustelua sen suhteen, kuka tekee tai kenen arkeologia on sitä oikeaa. Toisinaan tieteelliset kiistat leviävät median kautta myös suuren yleisön tietoisuuteen, tästä kotimaisena esimerkkinä tapaus Susiluola.

Kirjassa keskitytään yhteisen ”hyvän” vihollisen, pseudoarkeologian, tunnistamiseen ja rajaamiseen oikean arkeologisen kentän ulkopuolelle. Tähän liittyen kirjan esimerkit ovat usein räikeimmästä päästä (esim. von Dänikenin ja G. Hancockin esitykset kadonneista sivilisaatioista tai niiden syntyminen ulkoavaruuden olentojen myötävaikutuksesta).

Tieteen sisäisten yllilyöntien ja harha-askelien kohdalla ei yleensä puhuta pseudoarkeologias- ta, vaan tieteessä tarkoitushakuisuus liitetään lähinnä tutkimuseettisiin tai ammattitaidollisiin kysymyksiin. Kirjan mukaan tieteen ammattilaisten piirissä tapahtuva spekulointi on sallittu selkeästi muusta aineistosta erotettuna vasta tutkimustekstin pohdinnassa, osoittamaan suuntaa mahdollisille lisätutkimuksille. Olisi ollut kuitenkin

kin kiinnostavaa, jos kirjassa olisi käsitelty enemmän myös arkeologisen tiedonmuodostuksen ja tulkintaprosessien sisäisiä, vaikeammin tunnistettavia ja hienosyisempiä ”arkeologisen kuvittelun” tai spekulatiivisuuden muotoja. Faktan ja fiktion suhteeseen liittyviä haasteita saattaa löytyä myös arkeologisen tiedon esittämisestä, kuten arkeologian popularisoinnin, elävöittämisen, mallintamisen tai narratiivisen ja juonellisen esittämistavan alueilta.

Kaiken kaikkiaan Faganin toimittama teos antaa monipuolisen kuvan pseudoarkeologias-
ta ilmiönä ja kannustaa älylliseen valppauteen

ja kriittiseen ajatteluun, myös pseudoarkeologiaa vastaan taistelemiseksi. Teos saa pohtimaan myös monien Suomessakin esitettyjen tv-dokumenttien todenperäisyyttä, tiedeohjelmien tekijät kun eivät tunnu kirjan esimerkkien mukaan aina tekevän eroa tieteen popularisoinnin ja pseudotieteen välillä. Faktaa ja fiktiota sekoitetaan viihteellisen muotoon muun muassa yleisöön vetoavan dramaattisuuden kasvattamiseksi – ja katsojalukujen kasvattamiseksi.

Kirjoittaja on YTM ja opiskelee arkeologiaa Turun yliopistossa.